

nie tylko jako naruszenie norm technicznych, lecz także jako potencjalne zagrożenie dla konstytucyjnego statusu jednostki⁹.

Prawo do środowiska ma przy tym charakter złożony. Z jednej strony ma wymiar indywidualny – jednostka domaga się ochrony własnej sfery prawnej przed negatywnymi skutkami zanieczyszczeń czy nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych. Z drugiej strony ma wymiar wspólnotowy i międzypokoleniowy, ponieważ realizacja tego prawa służy także interesowi społecznemu oraz ochronie przyszłych pokoleń. Aksjologia prawa do środowiska obejmuje zatem nie tylko godność w ujęciu indywidualnym, lecz również zasadę solidarności i odpowiedzialności za dobro wspólne.

Tak rozumiane podstawy aksjologiczne pozwalają uznać, że prawo do środowiska nie jest wyłącznie pochodną innych praw człowieka, lecz wyraża samodzielną wartość konstytucyjną. Środowisko staje się bowiem warunkiem *sine qua non* urzeczywistnienia godności, „a tym samym elementem konstytutywnym statusu prawnego jednostki”¹⁰.

3. Prawo do środowiska jako publiczne prawo podmiotowe w Konstytucji RP

Ocena, czy prawo do środowiska ma w polskim porządku prawnym charakter publicznego prawa podmiotowego, wymaga analizy przepisów konstytucyjnych regulujących problematykę ochrony środowiska. Szczególne znaczenie mają art. 5, art. 68 ust. 4, art. 74 oraz art. 86 Konstytucji RP¹¹.

Artykuł 5 Konstytucji statuuje zasadę zrównoważonego rozwoju jako jedną z podstawowych zasad ustrojowych państwa. Przepis ten ma charakter normy kierunkowej, adresowanej przede wszystkim do ustawodawcy oraz organów stosujących prawo. Nie kreuje on bezpośrednio roszczenia jednostki, jednak wyznacza konstytucyjny standard interpretacyjny, nakazujący uwzględnianie ochrony środowiska przy wyważaniu innych wartości konstytucyjnych¹².

Artykuł 68 ust. 4 nakłada na władze publiczne obowiązek zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska. Przepis ten łączy ochronę środowiska z konstytucyjnym prawem do ochrony zdrowia, wskazując na ich funkcjonalny związek. Podobnie jak art. 5, ma on przy tym przede wszystkim charakter zobowiązujący państwo do podejmowania działań, nie formułuje jednak wprost indywidualnego prawa do określonej jakości środowiska.

⁹ Zob. K. Boresowicz, *Wstęp do rozważań o prawie do ochrony środowiska jako elemencie ochrony prawa człowieka do godnego życia* [w:] *Wyzwania dla powszechnego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, t. 1, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2021, s. 479.

¹⁰ B. Ziemblicki, *Kilka refleksji nad relacjami pomiędzy ochroną środowiska i prawami człowieka* [w:] *Globalne problemy ochrony praw człowieka*, red. nauk. E. Karska, Warszawa 2015, s. 224.

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹² Zob. M. Łyszkowski, *Konstytucyjne podstawy ochrony środowiska jako inspiracja dla orzecznictwa sądów administracyjnych* [w:] *Dwadzieścia lat obowiązywania Konstytucji RP. Polska myśl konstytucyjna a międzynarodowe standardy demokratyczne*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2017, s. 370.

Kluczowe znaczenie ma art. 74 Konstytucji. W ust. 1 stanowi on, że władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu pokoleniu i przyszłym pokoleniom, natomiast ust. 2 nakłada na nie obowiązek ochrony środowiska. Ustęp 3 przyznaje każdemu prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska, a ustęp 4 zobowiązuje władze do wspierania działań obywateli na rzecz ochrony środowiska.

W doktrynie toczy się spór, czy art. 74 ustanawia publiczne prawo podmiotowe, czy jedynie normę programową. O ile ust. 3 niewątpliwie kreuje skonkretyzowane uprawnienie proceduralne – prawo do informacji – o tyle ust. 1 i 2 formułują przede wszystkim obowiązki władz publicznych. Brak jest w nich wyraźnego wskazania minimalnego standardu jakości środowiska, którego jednostka mogłaby się bezpośrednio domagać w drodze roszczenia sądowego.

Nie oznacza to jednak, że przepisy te są pozbawione znaczenia podmiotowego. Współczesna koncepcja praw konstytucyjnych dopuszcza istnienie praw o charakterze programowo-gwarancyjnym, w których roszczeniowy wymiar ujawnia się poprzez obowiązek stanowienia i stosowania prawa w sposób zapewniający realną ochronę określonej wartości. Prawo do środowiska może zatem przybierać postać pośredniego publicznego prawa podmiotowego, którego treść konkretyzowana jest przez ustawodawcę oraz orzecznictwo sądów.

Istotne znaczenie ma także art. 86 Konstytucji, ustanawiający obowiązek dbałości o stan środowiska i odpowiedzialność za jego pogorszenie. Przepis ten podkreśla wspólnotowy wymiar ochrony środowiska oraz sprzężenie uprawnień z obowiązkami. Wskazuje on, że konstytucyjny model ochrony środowiska opiera się na współodpowiedzialności jednostki i państwa, co odróżnia to prawo od klasycznych praw wolnościowych o wyłącznie negatywnym charakterze.

Analiza przepisów konstytucyjnych prowadzi do wniosku, że prawo do środowiska w polskim porządku prawnym nie zostało ukształtowane jako klasyczne, w pełni autonomiczne prawo roszczeniowe. Jego konstrukcja ma charakter złożony: obejmuje elementy programowe, obowiązki władz publicznych oraz skonkretyzowane uprawnienia proceduralne. Niemniej jednak w świetle zasady godności człowieka oraz funkcjonalnego związku między środowiskiem a innymi prawami konstytucyjnymi możliwe jest odczytywanie go jako publicznego prawa podmiotowego o charakterze pośrednim, wymagającego konkretyzacji w ustawodawstwie zwykłym i w praktyce orzeczniczej.

4. „Ekologizacja” praw człowieka w orzecznictwie

Przez długi czas ochrona interesów jednostki w kontekście degradacji środowiska opierała się nie na odrębnym sformułowanym prawie do środowiska, lecz na wykładni klasycznych praw człowieka. Proces ten określany jest w doktrynie mianem „ekologizacji” praw człowieka. Polega on na rozszerzającym odczytywaniu treści już istniejących praw w taki sposób, aby obejmowały one również negatywne skutki oddziaływania na środowisko.

W wymiarze międzynarodowym szczególną rolę odegrało orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) w Strasburgu. Trybunał nie dysponuje wyraźną podstawą traktatową w postaci prawa do środowiska, jednak wielokrotnie uznawał, że poważne

zanieczyszczenia środowiska mogą prowadzić do naruszenia prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego¹³, a w skrajnych przypadkach – także prawa do życia¹⁴. Ochrona ta ma charakter pośredni: kluczowe jest wykazanie, że oddziaływanie środowiskowe osiągnęło taki poziom intensywności, który realnie ingeruje w sferę chronioną przez Konwencję¹⁵.

Podobny mechanizm widoczny jest w prawie Unii Europejskiej. Trybunał Sprawiedliwości UE, choć operuje przede wszystkim kategoriami prawa wtórnego i obowiązków państw członkowskich, akcentuje konieczność zapewnienia skutecznej ochrony praw jednostki w sytuacji naruszenia norm środowiskowych¹⁶. Ochrona środowiska zyskuje w ten sposób wymiar podmiotowy, jednak nadal pozostaje osadzona w ramach istniejących konstrukcji prawnych.

W prawie krajowym proces „ekologizacji” przejawia się przede wszystkim w sprawach dotyczących ochrony dóbr osobistych¹⁷. Sądy powszechne rozpatrują roszczenia związane z zanieczyszczeniem powietrza¹⁸, hałasem czy immisjami przez pryzmat naruszenia zdrowia¹⁹, prywatności lub wolności²⁰. Środowisko stanowi wówczas nie samoistne dobro osobiste, lecz okoliczność wpływającą na naruszenie innych dóbr. Konstrukcja ta pozwala jednostce dochodzić ochrony, ale uzależnia jej zakres od wykazania konkretnego, indywidualnego uszczerbku²¹.

¹³ Zob. wyrok ETPCz z 20.03.2008 r. w sprawie Budayeva i inni przeciwko Rosji, skarga nr 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 i 15343/02, pkt 133.

¹⁴ Zob. wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 9.04.2024 r. w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii, skarga nr 53600/20.

¹⁵ Zob. F. Sudre, *Prawna ochrona środowiska w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] *Wspólnota Europejska a środowisko naturalne*, red. M. Jean-Claude, Lublin 1999, s. 211–224.

¹⁶ Zob. wyroki: TSUE (pierwsza izba) z 26.06.2019 r., C-723/17, Lies Craeynest i in. v. Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussels Instituut voor Milieubeheer (wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel – Belgia), EU:C:2019:533; TSUE (Wielka Izba) z 22.12.2022 r., C-61/21, JP v. Ministre de la Transition écologique, Premier ministre (wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Court Administrative d'appel de Versailles – Francja), EU:C:2022:1015; TSUE (druga izba) z 19.11.2014 r., C-404/13, The Queen, na wniosek: ClientEarth v. The Secretary of State for the Environment, Food and Rural Affairs (wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Supreme Court of the United Kingdom – Zjednoczone Królestwo), EU:C:2014:2382; postanowienie TSUE (druga izba) z 8.05.2019 r., T 330/18, Carvalho i in v. Parlament i Rada (Skarga o stwierdzenie nieważności i o odszkodowanie).

¹⁷ Zob. D. Trzciniecka, *Czy prawo do życia w czystym środowisku jest dobrem osobistym? Glosa krytyczna do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 roku (sygn. III CZP 27/20)*, „Studia Administracyjne” 2024/1, s. 64.

¹⁸ Uchwała SN z 28.05.2021 r., III CZP 27/20, OSNC 2021/11, poz. 72.

¹⁹ Postanowienie SN z 20.08.1984 r., II CR 5/84, LEX nr 8606; zob. K. Doktor-Bindas, *Prawo do czystego powietrza*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020/4, s. 117.

²⁰ Wyrok NSA z 28.04.2015 r., I OSK 1438/14, LEX nr 1773531.

²¹ Zob. U. Dziki, *Prawo człowieka do środowiska naturalnego – wybrane aspekty prawne i pozaprawne* [w:] *Prawa człowieka. Współczesne zjawiska, wyzwania, zagrożenia*, t. 1, red. A. Kalisz, Sosnowiec 2015, s. 76.

Mechanizm „ekologizacji” ma niewątpliwe zalety. Umożliwia elastyczne dostosowanie standardów ochrony do nowych zagrożeń bez konieczności formalnej zmiany traktatów czy konstytucji. Jednocześnie jednak prowadzi do fragmentaryzacji ochrony oraz utrzymuje środowisko w roli dobra instrumentalnego – chronionego o tyle, o ile wpływa na inne prawa.

Właśnie w tym miejscu ujawnia się potrzeba dalszego etapu rozwoju – autonomizacji prawa do środowiska. O ile „ekologizacja” stanowiła fazę adaptacyjną systemu ochrony praw człowieka do wyzwań środowiskowych, o tyle współczesna skala zagrożeń skłania do uznania, że środowisko wymaga samodzielnej, wyraźnie zdefiniowanej podstawy normatywnej.

5. Autonomizacja prawa do środowiska – tendencje krajowe i międzynarodowe

Obserwowany w ostatnich latach rozwój standardów ochrony środowiska wskazuje na stopniowe odchodzenie od wyłącznie pośredniej ochrony opartej na „ekologizacji” praw człowieka na rzecz wyraźniejszego wyodrębnienia prawa do środowiska jako samodzielnej kategorii normatywnej. Proces ten można określić mianem autonomizacji, rozumianej jako uznanie, że środowisko stanowi przedmiot ochrony nie tylko instrumentalnej, lecz także samoistnej w perspektywie praw jednostki.

Istotnym etapem tej ewolucji było przyjęcie przez Organizację Narodów Zjednoczonych rezolucji Zgromadzenia Ogólnego z 2022 r., uznającej prawo do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska za prawo człowieka²². Choć akt ten ma charakter *soft law* i nie tworzy bezpośrednio wiążących zobowiązań traktatowych, jego znaczenie normatywne i symboliczne jest doniosłe. Rezolucja potwierdza bowiem, że społeczność międzynarodowa dostrzega potrzebę wyraźnego sformułowania tego prawa, a nie jedynie jego pośredniej ochrony.

Autonomizacja widoczna jest również na poziomie konstytucyjnym. W wielu państwach prawo do środowiska zostało *expressis verbis* wpisane do ustaw zasadniczych jako uprawnienie jednostki, często powiązane z obowiązkiem władz publicznych zapewnienia określonych standardów jakości. Tendencja ta wzmacnia roszczeniowy charakter prawa do środowiska i sprzyja jego sądowej egzekwowalności.

Równolegle rozwijany jest proceduralny wymiar tego prawa. Dostęp do informacji, udział społeczeństwa w postępowaniach dotyczących inwestycji mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz prawo do skutecznego środka prawnego stają się kluczowymi instrumentami realizacji podmiotowości jednostki. W tym kontekście prawo do środowiska przybiera strukturę zbliżoną do innych współczesnych praw człowieka o charakterze „mieszanym”, łączących elementy materialne i proceduralne.

Jednocześnie proces autonomizacji napotyka istotne ograniczenia. Po pierwsze, w wielu porządkach prawnych brak jest jednoznacznego określenia minimalnego standardu jakości środowiska, którego jednostka mogłaby skutecznie dochodzić przed sądem. Po drugie, ochrona ta często koliduje z innymi wartościami konstytucyjnymi, takimi jak wolność

²² UN General Assembly declares access to clean and healthy environment a universal human right, <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123482> (dostęp: 27.08.2026 r.).

działalności gospodarczej czy bezpieczeństwo energetyczne, co wymaga każdorazowego wyważenia interesów. Po trzecie, wciąż aktualne pozostaje napięcie między deklaratywnym uznaniem prawa do środowiska a realnymi mechanizmami jego egzekwowania.

Autonomizacja prawa do środowiska oznacza zatem nie całkowite zerwanie z wcześniejszym modelem „ekologizacji”, lecz jego pogłębienie i systematyzację. Prawo to coraz częściej funkcjonuje jako samodzielny punkt odniesienia w argumentacji konstytucyjnej i międzynarodowej, jednak jego pełna roszczeniowość pozostaje uzależniona od stopnia konkretyzacji ustawowej oraz aktywności orzeczniczej sądów.

6. Uwagi końcowe

Przeprowadzone rozważania prowadzą do wniosku, że prawo do środowiska znajduje się obecnie w fazie przejściowej między modelem pośredniej ochrony, opartej na „ekologizacji” klasycznych praw człowieka, a modelem autonomicznego publicznego prawa podmiotowego. Jego aksjologiczne zakorzenienie w zasadzie godności człowieka pozwala uznać, że nie jest ono wyłącznie elementem polityki publicznej, lecz stanowi istotny komponent konstytucyjnego statusu jednostki.

Analiza przepisów Konstytucji RP wskazuje, że ustawodawca nie zdecydował się na wyraźne sformułowanie roszczeniowego prawa do określonej jakości środowiska. Regulacje zawarte w art. 5, 68 i 74 mają w przeważającej mierze charakter programowo-gwarancyjny – nakładają na władze publiczne obowiązek prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne oraz ochronę zdrowia przed skutkami degradacji środowiska. Jednocześnie przyznanie każdemu prawa do informacji o stanie i ochronie środowiska oraz konstytucyjne zobowiązanie władz do wspierania działań obywateli wzmacniają proceduralny wymiar podmiotowości jednostki w tym obszarze.

Orzecznictwo krajowe i międzynarodowe potwierdza, że środowisko coraz częściej traktowane jest jako wartość konstytucyjna bezpośrednio powiązana z realizacją praw człowieka. Ochrona ta ma jednak najczęściej charakter pośredni i wymaga wykazania naruszenia innych dóbr, takich jak zdrowie czy prywatność. Proces autonomizacji – widoczny m.in. w działaniach Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz w konstytucjonalizacji prawa do środowiska w wielu państwach – wskazuje na rosnącą potrzebę wyraźnego wyodrębnienia tego prawa, lecz nie przesądza jeszcze o jego pełnej roszczeniowości.

Prawo do środowiska można zatem określić jako publiczne prawo podmiotowe o charakterze ewoluującym. Jego treść kształtowana jest przez ustawodawcę, sądy oraz standardy międzynarodowe, a zakres ochrony zależy od stopnia konkretyzacji norm oraz od przyjętego modelu wyważania wartości konstytucyjnych. Nie jest to klasyczne prawo wolnościowe o wyłącznie negatywnym charakterze, lecz jest to prawo wymagające aktywnej postawy państwa i współodpowiedzialności jednostek.

W perspektywie dalszego rozwoju prawa konstytucyjnego i międzynarodowego można spodziewać się pogłębiania tendencji do autonomizacji prawa do środowiska oraz wzmacniania jego wymiaru proceduralnego i roszczeniowego. Ostateczne przesądzenie jego charakteru będzie jednak zależało od tego, czy ustawodawca i orzecznictwo zdecydują się na wyraźne

określenie minimalnych standardów jakości środowiska, które mogłyby stanowić bezpośredni punkt odniesienia dla kontroli sądowej działań i zaniechań władz publicznych. Warto przy tym wskazać, że swego rodzaju doktrynalny wzorzec normatywny postuluje prawo do środowiska jako dwubiegunowe, stanowiąc uprawnienie do funkcjonowania w zdrowym, czystym otoczeniu, przy jednoczesnym nadaniu środków prawnych do dochodzenia tego uprawnienia. Tworzy zatem prawo jako korelat używania środowiska i odpowiedzialności dbania o to środowisko i jego zachowania we właściwym stanie, co determinuje jego dynamiczny charakter, czego wyrazem jest choćby trafny *passus* Bronisława Sitka, że „jest [to prawo] człowiekowi dane, ale jednocześnie zadane”²³.

7. Podsumowanie

Nie sposób jest mówić o prawie do życia w kontekście oderwanej od środowiska przestrzeni, a przy tym każde prawo człowieka osadzone jest w środowisku, które konkretyzuje jego treść. Tendencja do autonomizacji prawa do środowiska – tak w prawie konstytucyjnym, jak i w porządku międzynarodowym – jest w ostatnim czasie zauważalna i obejmuje zarówno aspekt materialny (prawo do życia w środowisku spełniającym minimalne standardy jakości), jak też komponent proceduralny (prawne środki egzekwowania prawa materialnego). Jednocześnie „ekologizacja” praw podmiotowych w dalszym ciągu pozostaje podstawowym środkiem ochrony godności człowieka, naruszanej przez warunki środowiskowe. Nie ulega przy tym wątpliwości, że prawo do środowiska wymyka się spod klasycznej kwalifikacji prawa wolnościowego o wyłącznie negatywnym charakterze i wymaga aktywnej postawy państwa i współodpowiedzialności jednostek. W konsekwencji dla swojego istnienia i skuteczności wymaga skonkretyzowania w aktach normatywnych oraz jednolitym orzecznictwie w miejsce dalszej „ekologizacji” praw już ukonstytuowanych.

Abstract

The right to the environment as a public subjective right rooted in human dignity – between the ecologization of human rights and the autonomization of the new law

Master of Laws Konrad Boresowicz – doctoral candidate at the Faculty of Law and Social Sciences of the Jan Kochanowski University in Kielce
ORCID: 0000-0002-9552-9323

It is impossible to discuss the right to life in the context of a space separated from the environment, and every human right is embedded in the environment, which

²³ Przytoczone w M.H. Ziemblicki, *Prawo człowieka do środowiska* [w:] *Prawa człowieka we współczesnym świecie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Śwital, W. Wojtyła, Radom 2018, s. 206.

concretizes its content and subject. A trend toward the autonomy of the right to the environment, both in constitutional and in the international law, has recently become noticeable, encompassing both the substantive aspect (the right to live in an environment meeting minimum quality standards) and the procedural component (legal means of enforcing substantive law). At the same time, the "ecologization" of subjective rights remains a fundamental means of protecting human dignity, violated by environmental conditions. There is no doubt, however, that the right to the environment eludes the classic classification of a purely negative freedom, requiring an active stance by the state and shared responsibility on the part of individuals. Consequently, for its existence and effectiveness, it requires concretization in normative acts and uniform case law, rather than further "ecologization" of already established rights.

Keywords: human rights, environmental protection, ecological safety, the right to clean environment, sustainable development

Bibliografia / References

- Boresowicz K., *Prawo człowieka do zdrowego środowiska jako przykład fiaska ochrony praw człowieka w dobie pandemii. Artykuł przeglądowy* [w:] *Powszechny system ochrony praw człowieka w czasie wyzwań pandemicznych*, t. 1, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2022
- Boresowicz K., *Wstęp do rozważań o prawie do ochrony środowiska jako elemencie ochrony prawa człowieka do godnego życia* [w:] *Wyzwania dla powszechnego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, t. 1, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2021
- Boyle A., *Human Rights and the Environment: what next?*, „European Journal of International Law” 2012/23
- Doktór-Bindas K., *Prawo do czystego powietrza*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020/4
- Dziki U., *Prawo człowieka do środowiska naturalnego – wybrane aspekty prawne i pozaprawne* [w:] *Prawa człowieka. Współczesne zjawiska, wyzwania, zagrożenia*, t. 1, red. A. Kalisz, Sosnowiec 2015
- Jerzmański J., *Ochrona środowiska a prawa człowieka w prawie międzynarodowym* [w:] *Prawa człowieka do środowiska naturalnego*, red. J. Sommer, Ossolineum 1987
- Kuźniar D., *Prawo do zdrowego środowiska jako konstytucyjnie zagwarantowane prawo podmiotowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021/3
- Łyszkowski M., *Konstytucyjne podstawy ochrony środowiska jako inspiracja dla orzecznictwa sądów administracyjnych* [w:] *Dwadzieścia lat obowiązywania Konstytucji RP. Polska myśl konstytucyjna a międzynarodowe standardy demokratyczne*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2017
- Mazurek F.J., *Prawo człowieka do zdrowego (czystego) i zrównoważonego środowiska*, „Zamojskie Studia i Materiały” 2002/3
- Menkes J., *Prawo do środowiska jako prawo człowieka* [w:] *Ekologia i prawo*, red. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 1999
- Sudre F., *Prawna ochrona środowiska w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] *Wspólnota Europejska a środowisko naturalne*, red. M. Jean-Claude, Lublin 1999
- Trzciniecka D., *Czy prawo do życia w czystym środowisku jest dobrem osobistym? Glosa krytyczna do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 roku (sygn. III CZP 27/20)*, „Studia Administracyjne” 2024/1
- Ukleja A., Wójcicka M., *Ochrona prawa do życia w czystym środowisku naturalnym i migracje ekologiczne* [w:] *Status cudzoziemca w prawie międzynarodowym publicznym: implikacje w prawie Unii Europejskiej i polskim porządku prawnym*, red. O. Łachacz, J. Galster, Olsztyn 2013

- Zębek E., *Prawo człowieka do czystego powietrza w świetle obowiązujących regulacji prawnych* [w:] *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, t. 2, red. B. Sitek, Olsztyn 2007
- Ziemblicki B., *Kilka refleksji nad relacjami pomiędzy ochroną środowiska i prawami człowieka* [w:] *Globalne problemy ochrony praw człowieka*, red. nauk. E. Karska, Warszawa 2015
- Ziemblicki M.H., *Prawo człowieka do środowiska* [w:] *Prawa człowieka we współczesnym świecie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Śwital, W. Wojtyła, Radom 2018